

HERMAN OTTÓ, A NÉPRAJZTUDÓS

BALASSA IVÁN

Herman Ottót, több tudomány tartja magáénak a természettudományok és a társadalomtudományok területén, hiszen számos tudományban nemcsak a kutatások megindítója, hanem az első nagy összefoglalások megalkotóját is tisztelhetjük benne. A szemlélete azonban mindig a természettudományok a múlt század második felében legkorszerűbb irányzatát a darwinizmust, az evolucionizmust követte még a társadalomtudományok területén is. Maga a kérdésről élete utolsó szakaszában így nyilatkozott: „Minthogy én elsősorban és mindenben egy életen át természetbűvár iparkodtam lenni, magától értetődő dolog, hogy a magyarság meghatározására összehordott egész anyagot, mint a természet kutatója kezelem és használom föl”¹. Azt hiszem, hogy életművének munkamódszerére ennél jobb és pontosabb meghatározást nem lehet találni, márcsak azért sem, mert ez tőle származik.

A XIX. század utolsó harmadában *Darwin, Ch.*, (1809–1882), aki a Magyar Tudományos Akadémia külföldi tagjává választott munkáival, elsősorban *A fajok eredete . . .* (1859) című könyvével, nemcsak a természet-, hanem a társadalomtudományokra is rendkívül nagy hatást gyakorolt. A tudósok egész sora foglalkozott a természettudományi és társadalmi kérdésekkel elsősorban az evolúció alapján, mely a korszak egyik leghaladóbb, napjainkig ható irányzatává vált. Ebbe a sorba illeszkedik *Herman Ottó* is, aki számos darwinista tudóssal tartott tudományos, sőt baráti kapcsolatot. Ezek közül hadd említsem meg *Virchow, R.* nevét, aki nemcsak kiváló orvos, hanem antropológus és etnológus volt egy személyben. *Jankó János* állapította meg róla „. . . az archeológiába ő vitte be a természettudományi módszert, agitáló erejével óriási anyag egybegyűjtését tette lehetővé, mikor Schlimann ásátásait az archeológusok gúnyolni akarták, ő vette azokat védelmébe . . .”². *Finsch, O.* a kiváló ornitológus, aki először a leideni természettudományi múzeumot igazgatta, majd 1904-től a braunschweigi néprajzi múzeumot vezette, és „. . . ornithológiai és általános zoológiai kutatásai közben ráért alapos anthropológiai, ethnographiai és ethbiológiai tanulmányokra is” – írja róla *Lambrecht Kálmán*³. A sort lehetne folytatni, de ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy *Herman Ottó* nem különleges polihisztor, aki egyszer a pókokkal, majd a halakkal és halászattal, a pásztorélettel vagy a filoxerával foglalkozik, máskor pedig az antropológia kérdéseibe ártja bele magát. Ő a múlt század utolsó harmadának jellegzetes európai tudósa, aki – mint olyan

1. *Herman O.*, 1909. XV.

2. *NÉ.* 3. (1902), 28–29.

3. *Lambrecht K.*, 1916. 18.

sokan kortársai közül – természettudományos módszerekkel vizsgálta a társadalmat. Nem az „utolsó polihisztor”, hanem olyan tudós, aki korának egyik leghaladóbb irányzatát képviseli. Ezt a látásmódot az evolúció juttatta el *Morganhoz* és nagyon leegyszerűsítve szólva lett revolúcióvá *Marx* és *Engels* munkáiban. *Herman Ottó* haladó politikai nézeteiben is kétségtelenül szerepet játszott világnézete, mely lehetővé tette, hogy életének egy korszakában többször találkozott és vitatkozott *Frankel Leóval* – a párizsi kommün magyar származású népbiztosával. Életének későbbi korszakában *Kossuth Lajos* híveként állt szemben a Habsburg-uralommal, de ez már sokkal inkább nemzeti alapon történt.

1. Herman Ottó életpályája. Bár *Herman Ottó* életpályája általánosan ismert, de a teljesség kedvéért vessünk a néprajzhoz közelebb álló részletére egy-egy pillantást.

Hadd emeljem ki, hogy *Miskolc*hoz és környékéhez egész életében erőteljesen vonzódott, ide kötötte ifjúsága és ezt oly annyira hangsúlyozta, hogy még születési helyéül is gyakran Hámort jelölte meg.⁴ Itt a Pele-házban tudott legnyugodtabban dolgozni, így a magyar halászatról írt könyvét is jórészt itt fogalmazta, idehozta feleségül *Borosnyai Camillát*, egy székely, negyvennyolcas őrnagy leányát, akivel *Miskolc*on esküdött örök hűséget. 1893-ban *Miskolc* választja meg negyvennyolcas programmal képviselőjének, amikor ellenfelei korábbi kerületében mandátuma elnyerését megakadályozták. Kapcsolata *Miskolccal* halála után sem szűnt meg. A *Herman Ottó Múzeum* egyre jobban kiterjedő szervezete örzi nevét több más intézményen kívül. Az *Avas* alatti középkori épület előtt az egyik legnagyobb magyar szobrász, *Medgyessy Ferenc* véste kőbe alakját. Születésének 150. évfordulóját tudományos ülészak keretében itt ünnepeljük.⁵

A másik város, mely nagy hatással volt rá és jószerivel tudóssá érlelte: *Kolozsvár*. Sok hányódás után 1864-ben hívja *Brassay Sámuel* Erdélybe, ahol az Erdélyi Múzeum Egyesület Múzeumában a természettudományi gyűjteményt nemcsak kezelte, hanem jelentősen gyarapította. Az erdélyi tájakat, különösen a Mezőséget sokszor keresztül-kasul járja és éles szeme itt akad meg az első általa ismertetett halász szerszámokon, feltehetően 1867-ben: „A halak fogása módja kisebb mértékben a gombostüből készült horog s a varsa (oláhul: vejsze) . . . Az ide csatolt kis rajz, egy olyan szerkezet alapját mutatja: *a* és *b* terelő nádfalak, *c* a varsa. Ezek a falak úgy köttetnek össze, hogy a tó keskenyebb részét olykor elzárják s halak, jöjjön bár fejlülről, bár alólról, varsába kell kerülni okvetlenül.”⁶ Ekkor még nem is sejtette *Herman Ottó*, hogy két évtized múlva, milyen hatalmas mű virágozik ki ebből az első megfigyelésből.

Herman Ottónak komoly szerep jutott, a Magyar Néprajzi Társaság megszülető, alakuló szakaszában is. A szervezés, a létrehozás sok nehézségbe ütköző munkáját *Herrmann Antal* (1851–1926) „a hazai néprajzi mozgalmak fáradhatatlan, örökifjú spiritus rectora” végezte.⁷ Az 1889. október 27-én megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság első elnöke *Hunfalvy Pál* (1810–1891), akinek születése 175. évfordulójáról ugyancsak ebben az évben emlékeztünk meg. *Herman Ottó* a megalakult Társaságnak nemcsak rendes tagja, hanem *A népelet használati tárgyai* szakosztálynak „előadója”

4. Pallas–Nagy Lexikona 9., (1859), 109.

5. *Balassa I.*, 1974. 4.

6. Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyvei 5., (1868–1870), 24.: idézi *Lambrecht K.*, 1916., 18.

7. *Lambrecht K.*, 1916. 18.

Gyarmathy Zsigánéval és *Xantus Jánossal* együtt 1891-ben előadója annak az ülésnek, melyet *Hunfalvy Pál* ötvenéves akadémiai tagságának megünneplésére rendezett a Magyar Néprajzi Társaság, aki ezen súlyos betegsége miatt már nem vehetett részt.

A Magyar Néprajzi Társaság röviddel megalakulása után nemcsak szervezeti, de pénzügyi zavarral is küzdött, mely elsősorban abból származott, hogy folyóiratára az Ethnographiára sokkal többet költött, mint amennyit a bevételekből és a különböző támogatásokból össze tudott hozni. Közvetlenül a felbomlás előtt *Herman Ottó* javaslatára egy „kilences bizottságot” hoztak létre, melynek elnöke *Xantus János*, előadója pedig *Herman Ottó* volt, aki *Herrmann Antallal* a *Néprajzi Társaság reformja* címen (Köszvény 1892) egy füzetben foglalta össze a teendőket. Ezek közül elsőként alapszabálymódosítást ajánlottak, melynek végrehajtása során a Természettudományi Társulat alapszabályai szolgáltak mintaképpül. *Goldziher Ignác* az Ethnographia programját dolgozta ki, melybe beiktatta a Néprajzi Múzeum jeles tárgyainak publikálását is. A bizottság a kultuszminiszterhez, a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez és a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójához fordult támogatásért ami részben kézzel fogható eredménnyel járt, részben ígéreteket eredményezett, de mindenesetre megmentette a Társaságot a feloszlatástól és ez mindenképpen *Herman Ottó* érdeme, aki a magyar néprajztudomány érdekében még Európa legjelesebb néprajztudósait (pl. *Virchow, R., Ranke, J., Bastian, A.* és mások) is mozgósította. Mindennek elismeréseként 1892. május 7-én a Magyar Néprajzi Társaság *Herman Ottót* elnökéül választotta meg, így ő lett a fiatal szervezet második elnöke. A tisztikar és választmány megalakulásakor *Herman Ottó*⁸ a magyar társadalomhoz fordult a néprajz érdekében, mely egyben programbeszédnek is tekinthető „Mi, mint tudományos bűvárlatokkal foglalkozó magyar emberek, a néprajzot, mint tudomány-szakot: óhajtjuk érvényesíteni, első sorban a magyarságra való tekintettel. De azért mi az egyetemes irányzatot is követni akarjuk, mert működésünk csak akkor lehet hézagpótló, művelődésünket termékenyítve előmozdító, ha összehasonlító alapon működünk és ha ezt az alapot is, a lehetőség határig, magunk teremtjük ki; ha nem csak kölcsönözünk, hanem fejlesztve alkotunk is! . . . Mi az ősforrásból iparkodunk meríteni: magából a nép lelkületéből, mely szavában, szemlélődése módjában, családi életének szövésében, életmódjának berendezésében, szokásában, segítő szerszámjában, gyönyörködése, bánata, hite, ismerete kifejezésében és irányzatában sokat őrzött meg híven, a mi ma már csak színezi ugyan a népiest, de a múltra, az őstörténelemre nézve valódi megnyilatkozás, mely hűségben és megbízhatóságban tútesz minden krónikán és minden okiraton, mert önös érdeket, mint számos történeti okirat, nem ismer, feltétlenül igaz”. Ebben a néhány mondatban benne van mindaz, amit *Herman Ottó* a néprajzkutatás elé feladatul tűzött. Ennek megvalósítása azonban az egész néprajzra vonatkozóan nem történhetett meg, mert 1892. októberében lemond elnöki tisztségéről és a rendkívüli közgyűlés helyébe *gróf Kuun Gézát* választja meg elnöknek és „. . . elhatározza, hogy *Herman Ottónak* lelkiismeretes, önfeláldozó munkájáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s erről őt jegyzőkönyvi kivonatban értesíti”.⁹ Ma pontosan nem ismerjük lemondásának okát, de azt tudjuk, hogy a Néprajzi Társaság-

8. *Herman O.*, 1892. 249–252.

9. *Ethn.* 4. (1893), 372–373.

10. *Herman O.*, 1891. 23–26.

gal a kapcsolatot megszakította és annak tisztikarában többé nem szerepel, az Ethnographiában is csak néhány cikket ad közre de közben, csaknem egy évtized múlik el. Az ellentét csak 1909-ben oldódott fel, amikor a Magyar Néprajzi Társaság *Herman Ottót*, egykori elnökét, tiszteleti taggá választotta.

Az 1872-ben megalakult Magyar Nemzeti Múzeumon belül a Néprajzi Osztály *Xantus János* vezetésével, de méltatlan körülmények között jórészt a központi épület folyosóin helyezték azt el. *Herman Ottó* többször felszólalt érdekében a képviselőházban, így többek között 1890. novemberében és számára nemcsak megfelelő elhelyezést, hanem a fejlődéshez szükséges dotációt is kért a kultuszminisztertől. Interpellációját különösen a baloldal támogatta. A miniszter ígéretet tett arra nézve, hogy az Iparművészeti Múzeumban, melynek tervét éppen abban az időben fogadták el 4–5 termet biztosít a megfelelő kiállítás részére.¹⁰ Az ígéretből, mint tudjuk semmi sem lett és a Nemzeti Múzeum épületéből kiköltöző Néprajzi Múzeumot előbb a Várbazárban, majd egy lakóház nem túlságosan alkalmas helyiségeiben helyezték el. *Herman Ottó*ban élt olyan remény, hogy esetleg megbízást kap *Xantus János* után a Néprajzi Múzeum vezetésére, ez azonban nem következett be, mert azt a nálánál több mint három évtizeddel fiatalabb *Jankó János* nyerte el. Talán ez is egyik alapja lehetett a köztük többször kirobbant túlhajtott vitának. Ehhez még az is járult, hogy a *gr. Zichy Jenő* vezette oroszországi expedícióba, melyben halászati kutatásokat kívánt végezni, nem ő, hanem *Jankó János* került be.

Herman Ottó többszöri kísérlete sem sikerült, hogy a korszak vezető néprajzi orgánumaiba, szerkesztőségébe bejusson. Ez joggal elkeserítette, hiszen a múlt század végéig senkinek nálánál nagyobb érdemei nem voltak az ún. tárgyi néprajzmegalkotásában.

2. *Herman Ottó a néprajzi tárgy-gyűjtő és -kiállító.* A Néprajzi Múzeum megalakulásakor elsősorban Európán kívüli tárgyakkal rendelkezett. Az 1873. évi bécsi világkiállításra *Xantus János* és *Rómer Flóris* jelentős népművészeti gyűjteményt hozott létre, de munkaeszközök bemutatására sem itt, sem más magyar múzeumban nem került sor. Ezt a munkát *Herman Ottó* indította el és ezzel az általa használt szóval élve a *tárgyi néprajz* megalapítójává vált hazánkban. Az első gyűjtése a halászathoz kapcsolódott, mely iránt érdeklődése már Erdélyben megnyilatkozott. Egy évtized múlva megfigyeléseket végez a Tisza partján¹¹. A rendszeres kutatást a Balaton, majd a Velencei-tó mellett kezdte el. „Siófokon ekkor szememet szúrta a soknemű halászszerző; kezdtem én azt jegyezgetni, s minthogy az egyes részek is érdekeltek, hozzá fogtam a rajzoláshoz”¹². Itt használja először az *ősfoglalkozás* kifejezést, melyen később a halászatot, állattartást, vadászatot érti és amely nálunk használt terminusként szinte a legutóbbi időkig megmaradt. Az 1885. évi Budapesti Kiállításon a magyar halászat eszközkészletének kiállítása nagy feltűnést keltett és osztatlan sikert aratott. Az itt látható anyag a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára került és lényegében ezzel kezdődött el a munkaeszközök gyűjtése.

A honfoglalás és a magyar állam ezeréves fennállása megünneplésének előkészületei már jóval korábban elkezdődtek. *Herman Ottó* és vele sokan mások attól féltek – nem alaptalanul –, hogy ez a magyar uralkodó osztályok, különösen az egykori nemesség

11. h. o. 1877. 217–218.

12. *Herman O.*, 1887, 1., 3–4.

történeti önünneplésévé válhat. Erre figyelmeztet egyik képviselőházi interpellációjában: „... én már látom azokat az embereket, a kik úgy vélik az ünnepet megüldőnek, (Halljuk! Halljuk!), hogy felöltik az ősi kacagányt és majd ők fogják most Árpádot és a hét vezért az utcán végig vonulva reprezentálni, (Derültség) és elhiszi nekik a közönség, elhiszi most a XIX. században a magyar kultúra mostani állapotában is, hogy valóban Árpád és a hét vezér (Derültség)”¹³. *Herman Ottó*nak nem kis harcába került, míg elfogadtatta, hogy a Történeti Főosztályon belül, mely „az uralkodó felfogás szerint, igazi népies elemeket nem foglalt magában és inkább csak a hatalom tündöklését iparkodott szemléltetővé tenni” egy külön Ósfoglalkozások Osztályát hozzon létre, mely a népi halászatot és a pásztorkodást foglalta magába.

A halászlászi kiállítás anyagát elsősorban az 1885. évre összegyűjtött tárgyak szolgáltatták. Ezt a Városligetben, az Anonymus-szobor háta mögött a tó tükrére emelt cölöpépítményben állították ki, melyet *Herman Ottó* rajza alapján *Alpár Ignác*z, az egész épületcsoport megalkotója tervezte. „Az egyszerű és mégis oly mesteri építmény, a melyre híd vezetett a szigetről, körül volt véve az őshalászlászi beszédes alakjaival, a fertői kürtös vejszével, ung-megyei kullogóval, a mezősegi fluta-val, aldunai vessző varsákkal, különböző régi lélekvesztőkkel; a hidat szigonyok díszítették, a párkányokon és a cölöpépítmény belsejében pedig egymás mellé sorakoztak a hálók, hálósúlyok, horgok és az aprószeres szám. A cölöpépítményhez ragasztott dobogón a csongrád-mindszenti *emeli* és *érző* háló mellett régi formájú pákász kunyhó emelkedett”¹⁴. E leíráshoz *Lambrecht Kálmán* még a következőket fűzi hozzá: „Még *dr. Hazelius Arthur* világhírű alkotása a stockholmi *„Nordiska Museet”* függeléke: a Skånsen sem dicsekedhet ma sem ilyen őshalászlászi cölöpépítménnyel”. Csaknem nyolc évtized múlva tudtuk meg, hogy *Hazelius* 1896. szeptember 21–24. között járt Budapesten, hogy a Millenniumi Kiállítást megtekintse. Ez akkor derült ki, amikor az 1970-es évek elején Stockholmban *Berg Gösta*, aki a *Hazelius*-hagyaték legjobb ismerője (felesége *Hazelius*-unoka, ugyancsak néprajzkutató) közölte velem, hogy naplójában ennek nyoma megtalálható. Ebben nemcsak a Néprajzi Faluról mondta el, többnyire kedvező véleményét, hanem *Herman Ottó* halászlászi építményéről is. A továbbiakban ezt jegyzi meg: „Främnas mellett kellene a halászlászi telepet felállítani. Itt természetesen különböző típusú csónakokat, hálókat stb., és kinn a tavon a varsákat és hasonlókat bemutatni”¹⁵. A Budapestről magával vitt gondolat nem valósulhatott meg, mert az erre alkalmas Främnas-területet elvették a *Nordiska Museet*-től, de az utódok még 1924-ben is visszatértek a kérdésre, sőt a tervet is elkészítették, azonban megvalósítására nem került sor. Így tárulnak fel kapcsolatok, sokszor évtizedekkel a történetek után. Mindenesetre *Hazelius* véleménye mutatja, hogy a kiállítás a maga korában igen nagy hatású lehetett.

Az 1896. évi kiállítás az 1885. évihez képest jelentős anyaggal bővült és ez a *pásztorkodás*, melyet ugyancsak *Herman Ottó* fedezett fel a magyar néprajztudomány számára. „Elsőül volt itt bemutatva az ősi pásztorkodások sora: a cserény, a vasaló, kontyos kunyhó, a hamvas, szárnyék, putri, kunyhó; a csikós és juhász, a gulyás és kanász szeres száma, készsége, a polikróm díszítésű pásztorkodások stb., stb. . . *Herman Ottó* saszeme újra felfe-

13. *Herman O.*, 1891. 24–25.

14. *Lambrecht K.*, 1916. 26.

15. *Berg, G.*, 1977. 481.

dezett egy kimeríthetetlen, megmérhetetlen értékű forrást, mint egy évtized előtt a halászat néprajzi anyagát és ez a nagy ösfoglalkozás: a *pásztorokodás* tárgyköre”¹⁶ A pásztorélet kutatását már az 1880-as évek legvégén elkezdte és nemcsak a Tiszántúl a Duna–Tisza köze nagy legelőit járta be, de eljutott a szlovák, a román szállásokra, a dunántúli nagybirtokokra és szorgalmas, bár nem mindig elég mély gyűjtését siker koronázta. Ő az, aki – tudomásom szerint – először írja le, hogy a néprajzi tárgyak gyűjtésében „a tizenkettedik órában” járunk, de ennek igazát csak az előző korszakhoz viszonyítva lehet elismerni. A kiállítás lebontása után a hatalmas gyűjtemény a Néprajzi Múzeum birtokába került, mely ezzel és a Néprajzi Falu, továbbá *Jankó János*, ez alkalommal ki nem állított munkaeszköz-gyűjteményével megerősödve valóban európai rangú gyűjteménnyé vált és ebben *Herman Ottónak* is nagy része volt.

Az ösfoglalkozások kiállítása olyan nagy sikert aratott, hogy az 1900. évi Párizsi Világkiállításra egy változatának kiküldését határozták el. *Herman Ottó* újra összegyűjtött egy hatalmas teremre való anyagot, mely Párizsban a magyar kiállítás legnagyobb földszinti termét foglalta el. „A gyűjtemény nagy megbecsülésben részesült és a francia kormány részéről megtörtént a kísérlet, hogy az a Trocadero számára megszereztessek, ami azonban nem sikerült. Ez a gyűjtemény, hazakerülve, helyet foglalt a mezőgazdasági osztálynak Budapesten elrendelt ismételt kiállításának keretében is, később pedig zöme szerint átment a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. A *Herman Ottó* által tervezett halászlátai és pásztoréleti képek, *Koszkol Jenő* festőművész alkotásai, a kereskedelmi minisztérium beleegyezésével, a kir. magy. Természettudományi Társulat birtokába bocsátattak”¹⁷.

Amikor a Mezőgazdasági Múzeum épülete az ún. Vajdahunyad vára végleges formában felépült, elhatározták, hogy egy teremben a magyar ösfoglalkozások: a halászlátai és pásztorokodás is helyet kap. Ezért a Magyar Mezőgazdasági Múzeum felkérte *Herman Ottót*, hogy egy újabb kiállítási anyagot gyűjtsön össze és a kiállítást rendezze meg. A hetvenéves tudós újra útnak indult és ismét jelentős gyűjteményt hozott össze, melynek nagyobbik része ugyan 1945-ben Budapest ostromakor megsemmisült, de egy része napjainkig megmaradt. A *Herman Ottó* által összeállított „Magyarászó lajstrom”-ban erről a kiállításról ezeket mondja: „... az itt összeállított, immár negyedik gyűjtemény sok tekintetben töredékes; de a képek és a tárokból egyesített pásztoréleti csoportok, mezei lakok és a rekesztő halászlátai fogó készülékeinek bemutatása elég világos képet nyújt a nemzet két nagy ösfoglalkozásáról”¹⁸.

Egy kétségtelen, hogy *Herman Ottó* indította meg az anyagi kultúra néprajzi tárgyainak gyűjtését Magyarországon, még sok olyan tárgyat szerzett meg, amit a későbbiek során az utódok már hiába kerestek. Egy-egy területen viszonylag kevés időt töltött és az előkészítésre a helybeli értelmiséget, többnyire a vezető réteget kérte fel, ennek ellenére kitűnő érzékkel többnyire megtalálta az adatközlőket, akik a legtöbb esetben megnyíltak előtte. Az utána következő nemzedék elsősorban *Jankó János*, majd *Bátky Zsigmond* és *Győrffy István* már sokkal alaposabban gyűjtött, több adatot jegyzett fel a tárgyakkal kapcsolatban és mindez bizonyos feszültséget okozott köztük és az öregedő „zseniális

16. *Lambrecht K.*, 1916. 26.

17. *Herman O.*, 1908. 4–5.

18. *Herman O.*, 1908. 5.

dilettáns” között. De ne feledjük el, hogy *Herman Ottónak* mindent magának kellett elindítania, míg az utódok már az ő eredményeire építhettek, azt vitték tovább, mégha bíralták is azt.

3. *Herman Ottó néprajzi tudományos munkássága.* Herman Ottónak néprajzi munkássága megindulásakor bizonyos terminológiai kérdéseket is rögzíteni és részben tisztázni kellett. Ilyen volt a *tárgyi néprajz*, melyet helyenként *tárgyi ethnographiának* is nevezett. Ezt a fogalmat rendszeresen ő használta először, de nyugodtan mondhatjuk, hogy a magyar néprajz terminológiai bizonytalanságában a Magyarság Néprajzán keresztül napjainkig megmaradt ez az elnevezés és a Néprajzi Lexikon is közli mint az ergológia szinonimáját. A tárgyi néprajz egyik fejezete az *ősfoglalkozások*, mely ugyancsak az ő elnevezése. A fogalmat saját maga így határozta meg: „Ősfoglalkozásnak tekinthetők a halászat, a vadászat és a pásztorélet; azért, mert az élet alapszükségeiből erednek és mert mint a háromnak jellege mozgó, a hely változását nemcsak megengedő, hanem sokszorosan követelő is, a mivel ellentétes a földművelés, mely helyhez kötve, csak kényszer vagy szükség behatása alatt változtathatta helyét, így már fokozatos fejlődés eredménye”¹⁹. A vadászattal *Herman Ottó* nem, illetve csak elvétve foglalkozott, a méhészetet eleve kirekesztette kutatásai köréből, de a földművelésnek a honfoglalásig, sőt az azt megelőző korra való visszanyúlását nem tagadta: „Az az adat – 1086-ból –, hogy a bakonybéli apátság lovászlai szántani és aratni tartoznak, világot vet a megtelepedés fokára és nagyon valószínű teszi, hogy ez az *Ibn Rosztéh* megjegyzésével – a sok szántóföldről – kapcsolatos, vagyis, hogy a honfoglalók nem voltak a földműveléstől merőben idegenek. Erre mutat különben az „igás barom’ „iumentum’ megjelölés is”²⁰. Az *ősfoglalkozás* terminus a németbe is átment: Urbeschäftigung, amit helyenként használtak.²¹

A néprajz azonban nem állhat meg társtalantul, hanem más tudományágak segítségével is el kell fogadnia: a természettudományokon kívül a történelemét, a nyelvtudományát, régészetét. „... a tárgyi ethnographia történelem nélkül szükségképpen ellaposodáshoz vezet – és megfordítva: a történet megfelelő vonatkozásaiban tárgyi ethnographia nélkül sok tekintetben homályos marad”²².

Herman Ottó jóval korát megelőzve hangoztatta a „Wörter und Sachen” elvét, vagyis azt az igényt, hogy a szerszámok, tárgyak, eljárások neve és azok eredete sok régi, homályba vesző kérdést megmagyaráz. Már a halászat gyűjtése közben nagy figyelmet fordított a *népnyelvre*, mely terminus használata csak az utóbbi évtizedekben szorult háttérbe. „Világosan éreztem – írja –, hogy ha igazán meg akarok felelni, serényen hozzá kell fognom a mesternyelv tisztázásához”²³. A halászat műnyelvének részletes ismertetése indította *Munkácsi Bernátot* arra, hogy a szavak eredetével foglalkozzék és ha az etimológiai megoldások egy része ma már elfogadhatatlan, de a kérdés felvetése önmagában is nagy jelentőségű volt ebben a korban.²⁴

19. *Herman O.*, 1897. 412–432.

20. *Herman O.*, 1909. 123.

21. *Lambrecht K.*, 1916. 30.

22. *Herman O.*, 1909. XII.

23. *Herman O.*, 1909. IX.

24. *Munkácsi B.*, 1893. 165., 261.

Herman Ottó ugyan ízig-vérig természettudós volt és maradt egész életében, de éppen az evolúció feltétlen tisztelete vezette el a történeti, sőt őstörténeti kérdésekig, melyek már korábban, de ekkor is még döntő szerepet játszottak az európai néprajzi kutatások célkitűzései között. Kutatásainak célját és módszerét négy pontba szedve így foglalta össze:

„1. Az adott népelem vagy faj történetelőtti sokszorosán megvilágítja az élő ősfoglalkozások tárgyi része anyagi, szerkezeti, díszítési és elnevezési – tehát nyelvi – sajátosságainál fogva.

2. Az élő ősfoglalkozások kimutatják az adott népelemnek vagy fajnak viszonyát azokhoz a történet előtti korokból származó, ma már ásatag használati tárgyakkhoz, a melyek arról a területről kerülnek, a melyben az adott nép most lakik.

3. Világot vetnek arra az útra is, a melyet az adott nép a történetelőtti korban megtett mai lakóhelyéig: az érintkezésre, a melyben más fajokkal állott, a mennyiben tárgyakat átvett vagy átadott.

4. Végre, a mire nagy súly helyezendő, fogalmat nyújthat és nyújt is az ősfoglalkozásoknak történetelőtti korban divott oly tárgyairól, a melyek vagy egészen, vagy részben oly anyagból – p. o. bőrből, fából, nádból stb. – valók voltak, a mely anyag a földre kerülve, elenyészett”²⁵.

Ebben a négy pontban megtalálható mindaz, amit *Herman Ottó* kutatásai során a néprajztól várt és segítségével igyekezett elérni. Ezek közül számos olyan akadt, melyen az idő már túllépett, de olyan is akadt, melyet ma is magunkénak vallunk.

Igyekezett minél szélesebb körben gyűjtött anyagra támaszkodni: „1897-ig összesen 223 pontot kutatott át, ezek közül 80 halászati, 143 pásztoréleti anyagot nyújtott”. Ha azonban közvetlen halála előtt, de még életében megjelent utolsó könyvének: *A magyar pásztorok nyelvkincse* című művét végiglapozzuk, akkor kiderül, hogy a pásztorokkal kapcsolatos kutatópontok száma jóval meghaladja a kétszázat, ami már önmagában is jelentős teljesítmény.²⁶ Ahova nem tudott eljutni, oda levelet írt és valóságos gyűjtőhálózatot épített ki nagyrészt értelmiségiekből, földbirtokosokból, gazdatisztekből, de néhány paraszt- és pásztoemberrel is levelező kapcsolatban állott.

Gyűjtéseiről szólva már itt is és más munkámban is jeleztem, hogy az a mai igények szerint mérve, de saját korukban is sok esetben felületesek még akkor is, ha rögtön észre tudta venni a leglényegesebb tárgyakat, munkamódokat, jellegzetes vonásokat. Módszeréhez tartozott, hogy már előre értesítette a megye alispánját, a polgármesterét, a falu vezetőit és olyan hírnévvel rendelkezett, hogy rövid látogatása helyi ünnepnek számított. A vezetők az állomáson négylovas hintóval várták, majd bankett következett és kirándulás a pásztorokhoz, akiket természetesen már jó előre értesítettek, akik sok esetben megzavarodtak a sok úrtól és *Herman Ottó* rendszerint direkt kérdéseire igennel, ritkábban nemmel válaszoltak, hogy minél hamarabb megszabaduljanak tőle. Ezzel a módszerrel nem is sikerült mindig a legjobb adatközlőket kiválasztani, sőt igen sok esetben a helyi „intelligencia” tagjai adták meg a kérdésre a választ, akiknek meg éppen nem mertek ellentmondani. *Herman Ottó* például Bugacra tett útjáról a következőket írta: „Száz jó emberem bevár azon a ponton a melyet kitzűztem, röpit oda, a hova jönnek látom; a nagy

25. *Herman O.*, 1897. 412–413.

26. *Herman O.*, 1914. VII–XIII.

magyar Alföld nemes városainak négyes fogata vár virradatkor, hogy kivigyen haragos zöld legelőre, fakó szikesre, sivó homokhegyek tövébe. Hát könnyű nekem!”²⁷.

A felületes gyűjtésből bizony egyszer-egyszer hírlapi, vagy folyóirat hasábjaira került vita is keletkezett. Így *Kada Elekkel* kecskeméti újságíróval a bugaci pásztorkodás néhány kérdéséről sokszor személyeskedő hangú vitát folytatott, de kénytelen volt maga is beismerni: „Senki sem tudja jobban, nem érzi tisztábban mint én, hogy ennek a hat órai közvetlen és egy órai közvetett kutatásomnak eredménye nagyon hézagos”²⁸. Ennek ellenére megfogadta, hogy sohasem áll szóba *Kada Elekkel*, de az már mint máig is jó emlékezetben megtartott kecskeméti polgármester adatokat küldött 1905-ben, és a barátság a későbbiekben újra helyreállt.²⁹

A Magyar Nyelvben jelentette³⁰ meg egy előadását a debreceni lófogatokról, melyre *Ecsedi István*³¹ úgy válaszolt, hogy lényegében nem bocsátkozott vitába az agg tudóssal, hanem egy új tanulmányban leírta a debreceni fogatokat, ahogy gyermekkorától azt látta és hallotta. Erre azért volt szükség, mert: „Megeshetett, hogy kiváló tudósunk téves információkat kapott; de másfelől ezek az információk lehettek helyesek is s a meglevő hibák onnan eredtek, hogy sem kiváló tudósunk, sem az ábrák ügyes kezű rajzolója nem tette vagy talán nem is tehette az ethnographia jelenségeket beható tanulmány tárgyává”. A bírálóat rendkívül tapintatos és példamutató egy nagy tudóssal szemben.

Még lehetne említeni más észrevételeket is, de ez a kettő is elegendő arra, hogy felhívja a figyelmet arra: *Herman Ottó* adatait és ebből következőleg megállapításait is forráskritikával kell kezelnünk.

Nem kívánom most munkásságának a néprajz számos területére terjedő kalandozásait nyomon kísélni. Csak két, az ő szavaival élve az ösfoglalkozások gerincét és saját munkásságának legkiemelkedőbb eredményét adó területre kívánok utalni és ez a magyar halászat és a pásztorélet.

Munkásságának csúcspontját jelenti a halászatról írt nagy összefoglalása. Már 1885-ben megjelent egy rövidebb tanulmánya³², melynek német és francia megfelelője is napvilágot látott és így az érdeklődést külföldön is felkeltette a nagy kétkötetes, sajnos csak magyarul megjelenő munkája iránt³³, melynek 860 oldalán 300 rajz található és 12 műlap és 9 könyomatú tábla teszi azt teljessé. A könyv nemcsak feltűnést, hanem teljes elismerést is keltett. *Kossuth Lajos* már korrektúrában olvasta, *Hunfalvy Pál* a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályán mutatta be, amit már a megjelenés évében Berlinben „Herman Ottó klasszikus könyvének” neveztek.

A könyv megjelenése után fél évszázaddal írja róla *Györffy István*: „Egy egészen ismeretlen, elmerülőben lévő világ tárult a magyar közönség elé s a szép magyarsággal megírt könyv a magyar néprajzi tudomány első népszerű szakkönyve lett. *Herman Ottó* művelődéstörténeti értékeléssel, de természettudományi szemlélettel tárta elénk a magyar

27. *Herman O.*, 1895. 688.

28. *Herman O.*, 1896. 43–44.

29. *Balassa I.*, 1974. 90.

30. *Herman O.*, 1910. 49–58.

31. *Ecsedi I.*, 1911. 36–53.

32. *Herman O.*, 1885.

33. *Herman O.*, 1887.

halászat emlékeit s a nyelvi anyag összegyűjtésére éppen olyan súlyt vetett, mint a tárgyakéra és a munkamódokéra”³⁴.

Ez a könyv egyszerre felkeltette az érdeklődést a magyar néprajztudomány iránt, megmutatta, hogy a tárgyi néprajz kutatásában milyen nagy lehetőségek rejlenek. Kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy két év múlva megalakult a *Magyarországi Néprajzi Társaság*, megélné a *Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának* munkája. Lényegében ezzel a munkával indult meg az anyagi kultúra néprajzi kutatása Magyarországon. Hatása rendkívül széles körű, így *Jankó János* nagy összehasonlító művének is elsőrendű inspirálója.²⁵ De európai hatása is rendkívül széles körű, így a finn *Sirelius U. T.* elsősorban *Jankó* közvetítésével nagy haszonnal forgatta.³⁶ Már a megjelenést követő évben szóba került németre történő lefordítása. A kérdéstről *Herman Ottó Rudolf Virchowval* tárgyalt. Ekkor írta a következőket: A könyvet lefordítani nem lehet „... mert a német nyelvben nincsen elég hozzá való mesterszó! Kiraktuk egymás ellenében s kisült, hogy igazam van: 200 és valami 30 német szóval nem lehet 2500 magyart lefordítani. De hát mégis? Hát bizony neki kell állani a magyar föld német ajkú halászságának, mely magyar szerszámmal dolgozik s fel kell gyűjteni a nyelanyagot. – Ez egyszer reánk szorult a német, gondoltam én”³⁷. Sajnos a fordítás és a kiadás sohasem történt meg, de hatása így is tovább gyűrűzött és hatott különösen a horvát és román irodalomban. Ma, amikor a *Herman Ottó* gyűjtött anyag sokszorosával rendelkezünk a magyar halászat területén, amikor tévedéseit ismerjük, akkor is a magyar halászat elsőrendű kézikönyve, amit a szakemberek elsőként vesznek kézbe, ha a tárgyi néprajz e kérdéskörét akarják vizsgálni.

Az ún. ősfoglalkozások másik hatalmas területén a pásztorkodásban a kutatást az 1880-as évek legvégén kezdte meg, mint az gyűjtőnaplóiból kiderül³⁸. E kutatás különága, hogy felfedezte és elnevezte az ún. *pásztorművészetet*, amiről a *Hunfalvy Pál* tiszteletére tartott díszülésen 1891. november 23-án olvasott fel (*Herman O.* 1892. Magyar pásztoremberek remekelése *Ethn.* 3/1892, 310–321). Előadásában többek közt leszögezte: „Az a feladatot tűztem magam elé, hogy e díszgyűlésen be fogom vezetni a tárgyi, vagyis leíró ethnographiát... ha mégis hozzá merek nyúlni, ez onnan van, hogy par excellence tapasztalati tudomány, mint ilyennek pedig művelésének módszere szakasztott az, a mi a természethistóriáé, tulajdonképpen szakomé. A leíró ethnographiában is ugyanaz a háromság áll fenn és dönt, mint a természethistóriában; ti. a megfigyelés hűsége, a jellemzőnek kifejtése és az összehasonlítás bevonása”³⁹. A pásztoremberek remekelését Ungban, Zemplénben, Somogyban és mindenfele, amerre csak járt megfigyelte és a legszebb tárgyakat megszerezte. A díszítményekről pedig igyekezett megállapítani, *Huszka Józsefnél* sokkal szolidabb módszerekkel, hogy mi abban a magyar, van-e önálló magyar díszítményrendszer. Végül ezzel fejezi be: „Szembeállítottam a népléleknek az ornamentumban való megnyilatkozását régi korok iparművészetével s a felelet ez: *magyar*. Egybevettem mindkettőt a szlávval s a felelet az, hogy *más, önálló*.” Ezek után

34. Györfly I., 1935. 2., 47.

35. Jankó J., 1900.

36. Sirelius, U. T. 1905.

37. Lambrecht K., 1916. 21.

38. Erdődy G., 1983.; Balassa I., 1968.

39. Herman O., 1892. 310–321.

megállapítható, hogy a pásztorművészet kutatása és terminológiája ugyancsak Herman Ottó munkásságához fűződik.

A magyar pásztorellettel kapcsolatban első nagyobb lélegzetű összefoglalása az Ezredéves kiállításához kapcsolódik, mely eddig nem látott és ismert tárgyak és építmények egész sorát mutatja be.⁴⁰ Eredetileg a Természettudományi Közlönyben jelent meg a következő évben egy másik összefoglalása, melyet talán e területen a legjobbnak tekinthetünk⁴¹. Majd egy évtized múlva lát következő munkája napvilágot, melynek előszavában ilyen irányú munkásságáról így vall: „A magyar nemzet második és – mondhatom – nagy ösfoglalkozását az állattartásban, kapcsolatban a pásztorellettel láttam”.⁴² Ez a munka valóban előtanulmány, mely a XI. századtól kezdve nagyon értékes, de már legnagyobb részt máshol publikált történeti anyagot tartalmaz, és ebben a kötetben sok oda nem való anyagot is közöl. Ezért joggal írja legjobb ismerője és életrajzírója *Lambrecht Kálmán*: „Ez a kötet, sajnos, már túlságosan elnagyolt kontúrokat öltött”.⁴³ Való igaz már ebben a kötetében az öregedés jeleit nagyon ki lehet olvasni. Legutolsó munkája közvetlenül halála előtt jelent meg. A magyar pásztorok nyelvkincese tulajdonképpen egy kollektív munka eredménye és *Herman Ottó* saját gyűjtésein kívül sok történeti és korábban publikált anyagot foglal magába. Ez egyedülálló olyan szótári munka, mely elsősorban néprajzi szempontok szerint készült, de segítséget kívánt nyújtani a nyelvtudomány számára is. A végén elhelyezett mutató a szavak kikeresését nagyban megkönnyíti, de saját és mások tapasztalata alapján ez alkalommal még fokozottabban fel kell hívnom a figyelmet a szükséges forráskritikára.

Herman Ottó munkásságában a magyar házról, a magyar nép antropológiájáról, a rovásírásról, az ásóról, a nyílhúzásról, sőt még a gyermekjátékokról is találunk kisebb-nagyobb közléseket és tanulmányokat, melyek többnyire széles körű ismeretét bizonyítják, máskor viszont éppen nem elég mély tájékozottsága keverte áldatlan vitákba. Az összesen kétezret megközelíti írásainak száma, mely önmagában is mutatja rendkívüli szorgalmát és egy-egy kérdésre történő gyors reagálását.

4. *Herman Ottó* helye a magyar néprajztudományban. Az elmondottak után aligha lehet kétséges, hogy *Herman Ottót* a magyar néprajz ún. tárgyi ága megalapítójának tartom, aki a természettudományok oldaláról érkezett és tudatosan azok elveit és módszerét igyekezett az új tudományterületen meghonosítani. Az alapjaiban történeti, társadalmi jellegű anyag azonban arra készítette, hogy ebbe az irányba fejlessze ismereteit, márcsak azért is mert pozitivista alapokon nyugvó evolucionista felfogása ezt lehetővé tette. Nem véletlen, hogy az után következő néprajzi nemzedékek az anyagi kultúra területére a természettudományok területéről jöttek. Elég ha ezzel kapcsolatban: *Jankó János*, *Bátky Zsigmond*, *Györffy István* nevét említem. Ők pedig a közvetlenül előttünk járó nemzedék, akiknek hatása máig kimutatható tudományunkban.

Herman Ottó kiemelkedő halászati munkájával egy új tudományt teremtett meg: a tárgyi néprajzot, a tárgyi etnográfát, felfedezte a pásztorelletet, a pásztorművészetet,

40. *Herman O.*, 1898.

41. *Herman O.*, 1899.

42. *Herman O.*, 1909.

43. *Lambrecht K.*, 1916. 35.

megalkotta ezeknek az ún. *ősfoglalkozásoknak* a terminológiáját, melyek egyike-másika ritkábban a gyakorlatban vagy csökevényként napjainkig megmaradt.

Halászati munkássága sokkal nagyobb jelentőségű, mint az, amit a pásztorélet területén kifejtett, mert ez utóbbi területen az egységbefoglalás korántsem sikerült olyan mértékben.

Sajnos eddig még egyetlen munkáját sem sikerült faximile kiadásban megjeleníteni, sőt gyűjtőnaplónak nagy része is még kiadásra vár, annak ellenére sok még e téren a tennivaló, hogy az utóbbi évtizedekben ezekből már egy és más megjelent. Mindez ideig *Lambrecht Kálmán*on kívül senki sem tekintette munkássága középpontjának *Herman Ottó* életművének teljes feltárását. Az utóbbi évtizedben azonban *Erdődy Gábor* személyében egy ilyen kutató jelentkezik⁴⁴, aki már eddig is szép eredményeket ért el.

Azt hiszem arra is feleletet kell adnom, hogy mi az amit ma fel lehet használni *Herman Ottó* munkásságából. Azt vallom, hogy a tudósokat mindig saját korukban kell megítélni. Ő pedig halászati könyvével akkor nemcsak európai, hanem afölött álló színvonalat jelentett, amit még többen követtek volna, ha munkája németül is megjelenik. Ma is fontos forrás minden könyve, tanulmánya, gyűjtése, de ahogy minden forrással szemben kritikát kell hogy alkalmazzunk, így ezt vele kapcsolatban is meg kell tennünk. Ezt éppen nagysága, sőt azt is merem állítani, hogy zsenialitása megköveteli az utókortól.

Ha a maga korában valaki kimondta *Herman Ottó* nevét, de napjainkban is azt az átlagember néprajzzal azonosítja. Tudományszakunkból ezt rajta kívül még csak egy valaki az éppen felényi idős *Ortutay Gyula* érte el. Azt hiszem mindketten ezt elsősorban politikai szereplésüknek, közéleti funkciójuknak köszönhetik. *Györffy István* is akkor vált igazán ismertté, amikor művelődéspolitikai kérdéseket vetett fel és amikor egy mozgalom tűzte nevét zászlójára. Ez olyan tanulság, amit érdemes ez alkalommal is megemlíteni.

Végül és befejezésül hadd mondjam el két találkozásomat *Herman Ottóval*. Természetesen nem személyes találkozásról van szó, hiszen én halála után három évvel láttam meg a napvilágot egy olyan Bihar megyei, sárréti faluban, melyen 1889-ben keresztül szekerezett és gyűjtőnaplójában megemlékezett az ottani rettenetes sárról.

Első gyűjtőtútamon 1937-ben az egykor mocsarakkal körülvett Szerepen (Bihar m.) felkerestem a falu tudós öregét *Rácz Bélát*, aki rendszeresen olvasta a Természettudományi Közleményeket, írt a Magyar Nyelvőrben, helyi csapadékmérő-állomást vezetett és kiváló méhészt hírében állott. 1889-ben kísérője volt *Herman Ottónak*, amikor a már utolsó óráit élő Sárréten a halászatot és madarakat tanulmányozta. Elismeréssel állapította meg: „*Herman Ottó* jobban ismerte a madarakat, mint én”. Nagy szeretettel beszélt róla, mert a későbbiekben is kapcsolatban maradtak.

Egy évvel ezelőtt felkerestem *Szombathy Viktor* jeles íróat a XII. kerület Magyar jakobinusok tere 1. szám alatti lakásán, hogy *László Gyula* 75. születésnapjára kiadandó kötetet megbeszéljük. Beszélgetésünk végén tudtam meg tőle, hogy *Herman Ottó* utolsó lakásában tartózkodom, ott ahol 1914. december 27-én, súlyos szerencsétlensége után tüdőgyulladásban, szívbénulásban meghalt. A házat emléktábla nem jelöli, pedig *Szom-*

44. *Erdődy G.*, 1978., (1982), 103–110.; *Erdődy G.*, 1983.

bathy Viktor többször tett kísérletet ilyen elhelyezésre, de mint mondotta a tanács csak a kapu alatti elhelyezését akarta engedélyezni.

Így találkoztam én kétszer is *Herman Ottóval*.

IRODALOM

- Balassa I.*, 1968. Herman Ottó gyűjtőútjai nyomában. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. Miskolc.
- Balassa I.*, 1974. Herman Ottó halálának 60. évfordulójára (1835–1914). A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 13.
- Balassa I.*, 1974. Herman Ottó és Koda Elek vitája a Kecskemét környéki pásztorkodásról. *Cumania* II.
- Csermák G.*, 1955. A néprajztudós Herman Ottó. *Ethn.* 66.
- Ecsedi I.*, 1911. A debreczeni fogatokról. *NÉ.* 12.
- Erdődy G.*, 1978. (1982). A tudományos intézmények szerepe Herman Ottó tudománypolitikai és közművelődési programjában. *NÉ.* 60.
- Erdődy G.*, 1983. Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei. Budapest.
- Györffy I.*, 1935. Halászat. *Magyarság Néprajza* 2.
- h. o. (Herman Ottó)* 1877. A Tiszánál. *Vasárnapi Újság* 24.
- Herman O.*, 1885. Ősi nyomok a magyar népies halászatban. Budapest.
- Herman O.*, 1891. A néprajzi társaság és múzeum ügye a képviselőházban. *Ethn.* 2.
- Herman O.*, 1892. Felhívás a néprajz híveihez és barátaihoz. *Ethn.* 3.
- Herman O.*, 1892. Magyar pásztoremberek remeklése. *Ethn.* 3.
- Herman O.*, 1895. Bugacz pásztoréletéből. *Vasárnapi Újság* 42.
- Herman O.*, Bugaczi forgácsok, kutyafuttában szedve. *Vasárnapi Újság* 42/b.
- Herman O.*, 1897. A magyar halászat könyve I–II. Budapest.
- Herman O.*, 1898. Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet. Budapest.
- Herman O.*, 1899. A magyar ősfoglalkozások köréből. Budapest.
- Herman O.*, 1908. Az ősfoglalkozások magyarázó lajstroma. Budapest.
- Herman O.*, 1909. A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest.
- Herman O.*, 1910. Debreczeni lófogatok. *M. Ny.* 6.
- Herman O.*, 1914. A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest.
- Jankó J.*, 1900. A magyar halászat eredete. Budapest.
- Kósa L.–Keve A.–Farkas Gy.*, 1971. Herman Ottó. A múlt magyartudósai. Budapest.
- Kósa L.*, 1980. Herman Ottó: Halászat és pásztorkodás. Budapest.
- Lambrecht K.*, 1916. Herman Ottó, az ethnographus. *Ethn.* 27.
- Lambrecht K.*, 1920. Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor és kora. Budapest.
- Munkácsi B.*, 1893. A magyar népies halászat műnyelve. *Ethn.* 4.
- Sirelius, U. T.* 1905. Über die Sperfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsinki.
- Szabadfalvi J.*, 1975. Herman Ottó néprajzi munkássága. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII.